

ВЕКТОРИ АНАЛІЗУ РЕЦЕПТИВНОЇ ДЕКОНСТРУКЦІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО СЦЕНІЧНОГО ТЕКСТУ

Постмодернізм є культурною реальністю межі ХХ-ХХІ ст., що включає значну кількість змістових аспектів: філософських, соціологічних, культурологічних, літературно-художніх. В філософії переважає точка зору на постмодернізм як явище всесвітньо-історичне. Цю ситуацію розглянемо на прикладі інтерпретації постмодерністського сценічного тексту як естетичного феномену, що знайшов своє втілення у сучасному театрі. У вітчизняному мистецтві історія постмодерністського напрямку залишається недостатньо дослідженою.

Загалом констатується непридатність категорій класичної гуманітаристики для означеного художнього напрямку. Так В. Линецький у статті «Постмодернізму всупереч» підкреслює, що набір прийомів, увесь категоріальний апарат, використовуючи який у нас намагаються розібратись у постмодерністських текстах, для мети цієї відверто непридатний. Певні другорядні ознаки постмодернізму – полістилістика, цитатність, сусідство культурних мов ставлення до світу як до тексту – при цьому, звичайно, фіксуються. Фіксуються – і одразу ж ставляться під сумнів: чи в них, дійсно міститься суть постмодернізму? А якщо не в них, то в у чому[14]? Достеменною відповіді на ці питання в нашій критиці не дається.

І. С. Скоропанова, доходить іще більш категоричного висновку: «Література корінним чином оновлюється, однак кодуєча система її постмодерністської гілки залишається для багатьох зашифрованою через незнання основ постфілософії та естетики постмодернізму»[17, с. 115]. Сучасну постмодерністську літературу дослідниця образно визначає як Сфінкса, загадку якого ще належить розгадати.

Театральна критика поки що питання обминає увагою. Незаперечно, що постмодерністський спектакль вимагає іншої системи координат, оскільки руйнує класичний естетичний порядок і виводить сценічний текст за рамки поетики не тільки реалізму, а й модернізму. Таким чином, якщо реалізм, із притаманним йому позитивістським поглядом на світ, цікавився людиною у контексті усієї складності її зв'язків, а модернізм — реальністю, відтвореною у свідомості людини, то постмодернізм був зайнятий лише тією свідомістю, що втратила будь-який зв'язок із реальністю і тому змушена конструювати свою власну гіперреальність [12].

Можливість подібної «інженерної» маніпуляції для свідомості забезпечується абсолютно індивідуалізованим актом інтерпретації. Інтерпретування (за Славською А. Н.) являє собою композицію, утворювану суб'єктом із різних довільно вибраних даних. Це можуть бути далекі аналогії, асоціації, факти з різних сфер життя, свого і чужого досвіду, уривки з будь-якої інформації. Саме так утворюється інтерпретаційний ідеальний конструкт

[18, с. 65]. Процес утворення такого конструкту є складним, мінливим, історично та онтогенетично обумовленим, – він здійснюється безсвідомим «Я» реципієнта тексту (у нашому випадку сценічного). Як образно зауважила Н. Берберова, « у кожної людини є свій по man's land (нічийна земля – переклад Н. Б.), де вона сама собі господар. Видиме для всіх життя – одне, інше належить тільки їй одній, і про нього не знає ніхто <...>. Проте людина час від часу живе безконтрольно, в свободі і таємниці...». Отож розмежування «видимого» і «власного» життів проходить по лінії абсолютної правди і абсолютної свободи [18, с. 72].

На нашу думку саме процес рецепції сценічного тексту вимагає можливості здійснення на означеній «по man's land» території. Створений, як правило, за вільним сценарієм постструктуралізму, він важко «впускає» до себе. У сучасній онтологічній версії цього поняття – текст – є іманентно ворожим стійкій рецептивній оптиці [20, с. 97]. Проте, за сценарієм читання Р. Барта «важливо увійти туди (в текст – А. Я.). Це і є найскладніше. Як тільки ти починаєш відчувати, що <...> ти там, можеш поводитись, як слон у посудній лавці» [2, с. 233].

Постає питання, як зуміщуються компетентність і аналітичні навички зразкового читача (глядача) з творчою віддачею реального реципієнта? Ситуацію зручно розглянути звернувшись до сценарію деконструкції – принципу, що закладений в основі постмодерністського художнього мислення і передбачає конструювання твору на кордонах різних естетичних систем та стильових напрямлень [7, с. 163]. Саме для креативної рецепції, іншими словами, події активної рецепції призначені постструктуралістські методи та інструментарій Ролана Барта. У розмірковуваннях про читання (рецепцію) французький дослідник активно використовує «матерію» театру, визначаючи його «привілейованим об'єктом» [1, с. 276]. Через структуру театру сформульовано ним один із найважливіших підсумків «битви людини і знаку». Саме у товщі цих стосунків, як він пише «блимає дещо, схоже на театр». «Можна сказати, що третя сила літератури, її власне семіотична сила, – полягає не стільки в тому, щоб руйнувати знаки, скільки в тому, щоб їх розігрувати» [1, с. 558]. Барт бачить діалог тексту і читача як органічний, природний процес, механізм якого – символічне «злягання», мета якого – смислопородження, спровоковане «потягом» читача до тексту. Мета читання за Бартом – це, в кінцевому результаті, подолання принципової «невирішуваності» тексту шляхом «програвання» його читачем [1].

Зокрема Ж. Дерріда вітає таку «невирішуваність» тексту, оскільки саме вона створює при читанні органічні умови для інтерпретаційної гри. Незрозумілість він вважає субстанціальною властивістю письма, яке не може бути без загадковості, позаяк в систему комунікації вбудований механізм гальмування. Пропонуючи принцип деконструкції, що включає процеси «розборки» і наступної «зборки» тексту, але на новій основі, тобто деякі поєднання деструкції і реконструкції – Дерріда був впевнений у можливості здійснення розблокування розуміння виявленням внутрішньої суперечності тексту [7, с. 66].

Принципова неможливість остаточної адекватної «інтерпретації тексту» передбачає включення ігрової установки при його аналізі. Власне основа ідея деконструкції і полягає в тому, що світ людського існування є грою смислів, означеною в контексті світової культури, що розуміється як гігантський текст, або сума текстів [5]. Цей формоутворюючий прийом призводить до неминучого розмикання традиційної структури спектаклю і перетворенню її на ризоматичне середовище. Для постмодерністського сценічного тексту стає характерною своєрідна апеляція автора до читача (глядача), відповіді на яку можливо лише залучивши алюзії, ремінісценції, здатність відчувати у «щільно переплетеній текстовій множинності, у лабіринті текстів спільну ризому» [3, с. 331].

Таким чином створюються граничні зони – формуючі, специфічні постмодерністські конгломерати – стильові, жанрові, видові. Деструкція мимесиса та принципу репрезентації набуває у постмодерністському тексті плюрального та еkleктичного характеру. До прикладу, постмодерністська реконструкція класики відкидає саму ідею відповідності першоджерелу, замінюючи її принципом конотацій, грою з культурним інтертекстом. Так Н. Маньковська стверджує: «Якщо в теоретичному відношенні класична естетика нерідко була а ргіогі по відношенню до художньої практики, то в новій ситуації естетика виявилась а posterіогі і змушена постійно наздоганяти нові об'єкти, не завжди встигаючи «схопити» їх». Отже, слідує висновок, що «естетика сьогодні не може не виходити за свої межі – інакше вона знекровиться» [15, с. 309].

Під впливом постмодернізму сьогодні відбувається ампліфікація теоретичного апарату сучасного гуманітарного дискурсу, що поступово набуває інтердисциплінарного характеру. В цьому сенсі сучасне літературознавство в контексті вивчення впливу на рецепцію постмодерністської драматургії, або постмодерністської режисерської інтерпретації класичної драматургії дещо гальмує, оскільки ані вплив постструктуралістських ідей на театр, ані загальний постмодерністський контекст сучасного драматургічного і театрального процесу практично не вивчаються.

Незмінною «матрицею», методологічною основою дослідження рецептивних сценаріїв постмодерністських художніх текстів залишаються праці теоретиків постмодернізму. З розвідок Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, Ж. Бодрійяра, Р. Барта, М. Фуко, Ю. Кристевої, У. Еко. Ф. Джеймсона тощо – цей напрям постає особливою моделлю опису світу, генерованою віртуальним характером сучасної цивілізації. «Філософія без суб'єкта» – одне з розповсюджених визначень постмодернізму, що фіксує його головну особливість. Людина у постмодернізмі нескінченно множинна. Вона має безліч «Я»: в соціальних ролях, у своїх порухах душі, у фантазіях, уві сні. Розпад особистості на конфліктуючі іпостасі – розповсюджений образ у постмодерністському мистецтві.

Деперсоналізація, «Я», що розпорошується – все це наслідки критики філософії свідомості, застосованої постструктуралізмом. Суть претензії

постмодерністських текстів до традиційного картезіанського «Я» зводиться до того, що воно є замкненим на самому собі та, віддаючись логічним спекуляціям самоосмислення, зайняте власною наявністю, перебуваючи насправді у відсутності світу. Подолати цей розрив можна єдиним способом – припинити розділяти суб'єкт і об'єкт. Головною установкою відносно розмивання суб'єкт-об'єктної опозиції у постмодернізмі вважається заміна поняття сутності людини лінгвістичною поведінкою особистості [7]. З книгою М. Фуко «Слова і речі: Археологія гуманітарних наук (1966)» пов'язується початок оформлення метафоричного терміну «смерть суб'єкта». Основний висновок артикулюється наступним чином: оточуючий світ не є «прозорим» для людської свідомості, і світ, і сама свідомість приховані у дискурсивних практиках. Дискурсу відводиться роль системи, що управляє діяльністю людини. Абсолютного суб'єкту не існує [19].

Постмодернізм протиставляє реальності мову, а не свідомість. З реальністю можна взаємодіяти лише через посередництво мови, без якої вона неможлива, тож у постмодерністській картині світу саме мова визначає реальність, а не навпаки. Р. Барта приводило у відчай відчуття, що «суб'єктивність являє собою лише банальність стереотипів». Йому було властиве навіть прагнення «підірвати мову», знищивши зв'язок знаку із позамовною реальністю [2].

Ф. Джеймісон стверджував, що центрований суб'єкт страждає від відсутності цінностей. Епоха постмодерну вивільнила його не лише від тривоги та відчуження, але і від інших почуттів ціною розпилення «Я». Кінець суб'єкту означав і кінець психопатологій, які Ф. Джеймісон назвав «згасанням афекту». Емоції, властиві мистецтву постмодернізму пропонується маркувати «інтенсивностями», імперсональними, що нагадують особливий ряд ейфорій [4].

Можливість переживання подібного відчуття для реципієнта постмодерністського тексту (літературного, сценічного) забезпечується гармонійною взаємодією імпліцитного автора та імпліцитного читача. Саме імпліцитний автор, на думку Х. Лінка є «точкою інтеграції» усіх оповідних прийомів та властивостей тексту, тією свідомістю, в якій всі елементи образу тексту набувають смисл [23, с. 22]. Найбільш послідовна концепція імпліцитного автора розроблена У. Буттом передбачає, що той образ, який створюється у читача в процесі сприйняття тексту, є одним із найзначніших ефектів впливу автора. І як би не намагався він бути безосібним, його читач неминуче відтворить собі картину офіційного писця [21, с. 70-71].

За твердженням В. Ізера оповідною інстанцією, парною імпліцитному автору і, за нарратологічними уявленнями, відповідальною за встановлення тієї «абстрактної комунікативної ситуації», в результаті дії якої текст (як закодоване автором «повідомлення») декодується і перетворюється у самостійний текст, виступає імпліцитний читач. Він функціонує, з одного боку, як отримувач інформації передбаченого і постульованого тексту, і, з іншої сторони, як образ ідеального реципієнта, здатного конкретизувати його загальний смисл в процесі активного прочитання [10, с. 18].

Імпліцитний читач повинен в ідеалі розуміти всі конотації автора, різні стратегії його тексту.

Аналізуючи процес взаємодії «автор-читач», ми завжди стоїмо перед завданням аналізувати «психологічну значущу ситуацію специфічного діалогу, що вміщує в собі численні іпостасі художньої форми як такої, що її митець *творює*, а реципієнт *відтворює*... Хоча продуктивна рецепція намагається виявити авторську мотивацію і усвідомити відповідно до цього повний сенс наявного тексту, але вона має право і відступити від свого завдання, якщо її власна мотивація перебуває в інших «обріях очікування» [12, с. 79].

Проте у постмодерністському сценічному тексті звичні, сталі поняття і уявлення втрачають властиву їм однозначність. Вони постають багатшаровими і примхливими. Драматург грає жанрами, часом, простором, реальністю та ілюзією, запрошуючи до цієї гри режисера, акторів, глядача. Він пропонує текст і водночас відмовляється від нього. Постмодерністський драматургічний текст і наступні втілення його у поставлених спектаклях виявляють особливу організацію, в якій ми можемо відслідкувати декілька рівноправних ліній розвитку дії. Щоб визначитись в них, ранжувати у відповідності із особистими пріоритетами, необхідно володіти так званою «постмодерністською чутливістю», яка за думкою І. Ільїна «виникла внаслідок специфічного бачення світу як хаотичного, позбавленого причинно-наслідкових зв'язків та ціннісних орієнтирів, «децентрованого», такого, що постає у свідомості лише у вигляді ієрархічно неупорядкованих фрагментів» [11, с. 224].

Отже акт «читання» уже сам по собі є актом виробництва, актом моментального письма: або всупереч автору, або згідно йому, але завжди актом співробітництва.

Література

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт. М.: Радуга, 1989. - 616 С.
2. Барт Р С/З. М.: РИК Культура, Ad Marginem, 1994. 303 с.
3. Бербенець Л. Постмодерністський пастиш як спосіб побудови та форма критичного тексту // Вісник львівського університету. Серія: Філологія. – Львів, 2008. – Вип. 44. – Ч. 2. – С. 328
4. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодріяр; [Пер. з фр. В. Хов Хун]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
5. Деррида Ж. Письмо и различие/ Ж. Деррида. М.: Академический проект, 2000 -495 с.
6. Деррида Ж., Хартман Д., Изер В. Деконструкция: Триалог в Иерусалиме. Режим доступа [http/ www. gummer. info/ bogoslov_Buks / Philos / Derz / dekon/ php/](http://www.gummer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derz/dekon/php/).
7. Вайнштейн О. Деррида и Платон: деконструкция логоса // Arbor Mundi. 1992. № 1. С. 66.

8. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления/Ф. Джеймисон // Логос. - 2000. - №4(25). с. 63-77. - Режим доступа до журн.: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_4/10.htm
9. Эко У. Роль читателя: Исследования по семиотике текста. СПб.: Симпозиум, 2005. 502 с.
10. Изер В. Акты вымысла, или Что фиктивно в фикциональном тексте // Немецкое философское литературоведение наших дней: Антология. СПб.: СПбГУ, 2001. С. 186-216.
11. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм /И. П. Ильин. М.: Интрада, 1996.-255 с.
12. Казакова Л. С. Проблемы определения события в драматургии XX века: от классики к постмодерну / Л. С. Казакова // Культура - искусство-образованье: Материалы XXIII научно-теоретической конференции ЧГАКИ. - Челябинск: Изд-во ЧТУ, 2002. – 119 с.
13. Крістева Ю. Полілог / Юлія Крістева; [пер. з фр. П. Таращука]. – К.: Юніверс, 2004. – 480 с.
14. Линецкий В. Постмодернизму вопреки / В. Линецкий // Вестник новой литературы. 1993. №6
15. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма. / Н. Б. Маньковская. СПб.: Алетейя, 2000.-347 с.
16. Ортега-и-Гассет Хосе. Дегуманизация искусства /Хосе Ортега-и-Гассет. Режим доступа: <http://www.chat.ru/scbooks/>
17. Скоропанова И. Русская постмодернистская литература./ И. Скоропанова. СПб., 2002,-330 с.
18. Славская А. Н. Личность как субъект интерпретации. - Дубно: Феникс+, 2002 – 240 с.
19. Фуко М. Археология знания /М. Фуко. М.: Гуманитарная академия, 2004.- 416 с.
20. Червінська О. В. Комплекс ідей рецептивної поетики / О. В. Червінська // Червінська О. В., Зварич І. М., Сажина А. В. Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту: Теоретико-методологічний погляд на сучасну практику словесної культури: Науковий посібник. - Чернівці: Книги - XXI, 2009. - 284 с.
21. Booth Wayne C. The Rhetoric of Fiction . – University of Chicago Press, 1983 – p. 552.
22. Link: 1976 – Link H Rezeptionsforschung: Eine Einfiihrung in Methode und problemt. – Stuttgart, 1976.

Анотація

Індивідуалізований акт рецепції (інтерпретації) постмодерністського сценічного тексту аналізується у конотації з класичними постструктура -

лістськими концепціями та теоретичними положеннями сучасного літературо-знавства та театральної критики. Питання про можливість зуміщення компетентності та аналітичних навичок зразкового читача (глядача) з творчою віддачею реального реципієнта розглядається в контексті сценарію деконструкції. Створення ідеального інтерпретаційного конструкту, історично та генетично обумовленого, пов'язується зі здатністю до вивільнення без-свідомого «Я» реципієнта сценічного тексту. Переживання імперсональних емоцій («інтенсивностей»), властивих постмодернізму, представлено детермінованим взаємодією імпліцитного автора та імпліцитного читача.

Ключові слова: постмодернізм, сценічний текст, рецепція, деконструкція, постструктуралізм, імпліцитний автор, імпліцитний читач.

Аннотація

Индивидуализированный акт рецепции (интерпретации) постмодернист-ского сценического текста анализируется в коннотации с классическими постструктуралистскими концепциями. Вопрос о возможности совмещения компетентности и аналитических навыков образцового читателя (зрителя) с творческой отдачей реального реципиента рассматривается в контексте сценария деконструкции. Создание идеального интерпретационного конструкта, исторически и генетически обусловленного, связывается со способностью к освобождению бессознательного «Я» реципиента сценического текста. Переживание имперсональных эмоций («интенсивностей»), свойственных постмодернізму, представлено детерминированным взаимодействием имплицитного автора и имплицитного читателя.

Ключевые слова: постмодернізм, сценический текст, рецепция, деконструкция, постструктуралізм, имплицитный автор, имплицитный читатель.

Summary

Individualised act of reception (interpretation) of postmodern stage text is analyzed in connotation with classic poststructural conceptions and theoretic principles of modern literary studies and theatre criticism. The problem of possibility to combine competence and analytical skills of exemplar reader (spectator) with creative response of actual recipient is considered in the context of deconstruction scenario. The creation of ideal interpretation construct stipulated both historically and genetically is connected with the ability of releasing of unconscious “self” of stage text recipient. Experiencing impersonal emotions (intensivities) specific for postmodernism is presented by determined interaction of implicit author and implicit reader.

Key words: postmodernism, stage text, reception, deconstruction, poststructuralism, implicit author, implicit reader.